

Grygier, Tadeusz

"Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414-1438)", Peter G. Thielen, Marburg 1958 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 104-106

1959

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE I OMÓWIENIA

PETER G. THIELEN: *Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens. (1414 — 1438)*, Marburg 1958 s. XLI — 238.

Na zlecenie „Historische Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung” opublikowana została jedna z najważniejszych ksiąg gospodarczych Zakonu Krzyżackiego. P. G. Thielen podjął trud wydania tej księgi celem kontynuowania prac zapoczątkowanych przez E. Joachima i W. Ziesemera¹⁾. Nad przygotowaniem do druku tej księgi pracowali poprzednio Karl Kasike (w r. 1940) oraz ostatni dyrektor archiwum królewieckiego Max Hein. Pracy jednak nie ukończyli.

Starannie wydane źródło historyczne jest tym cenniejszą pozycją, że obejmuje ono swymi ramami chronologicznymi okres rządów trzech wielkich mistrzów Zakonu, Henryka Plauena (1410 — 1413), Michała Kuchmeistra (1414 — 1422) oraz Pawła v. Rusdorfa (1422 — 1441). Jest to więc okres kryzysu państwa i Zakonu Krzyżackiego. Lektura tego wydawnictwa wyraziście ilustruje trudności wewnętrzne państwa krzyżackiego. Dotychczasowe poglądy podkreślające znaczenie przesunięć w układzie sił politycznych w Europie północnej, środkowej i wschodniej dla przyszłego upadku państwa krzyżackiego znajdują uzupełnienie w księdze gospodarczej. Ilustruje ona dobitnie krach finansowy państwa, starania wielkich mistrzów krzyżackich o napełnienie kasy zakonnej. Właśnie zaznaczający się kryzys powoduje między innymi znaczne zwiększenie dyscypliny finansowej państwa krzyżackiego, a co za tym idzie „zbiurokratyzowanie administracji zakonnej” (jak autor to określa: „Verschriftlichung der Verwaltung”, s. XVI).

Dla nauki o akcie, a zwłaszcza dla historii administracji państwa zakonnego, ciekawe są uwagi autora o księgach gospodarczych administracji zakonnej. Otóż statuty zakonne dawno postanawiały, iż zmiana urzędników winna być poprzedzona szczegółowym protokołem finansowym, zdawczo-odbiorczym. Koniec XIV i początek XV w. jest jednakże dopiero okresem, w którym pisemna dokumentacja czynności administracyjnych i gospodarczych staje się regułą²⁾. Ustał dawny zwyczaj usznego załatwiania spraw między podwładnymi a wielkim mistrzem krzyżackim. Zapoczątkowana w połowie XIV wieku inwentaryzacja domów zakonnych, stała się zaczątkiem wielkich ksiąg gospodarczych (powstała w r. 1400 księga „Das Grosse Ämterbuch”, wydana przez W. Ziesemera³⁾). Odtąd można badać politykę finansową centralnych władz państwa krzyżackiego.

¹⁾ Zob. Walther Ziesemer: *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*. Gdańsk 1921, tegoż autora: *Das Marienburger Ämterbuch*, Gdańsk 1916 oraz *Das Ausgabebuch des Marienburger Hauskomturs f. d. Jahre 1410 — 1420*.

²⁾ Zob. Kurt Forstreuter: *Zur Frage der Registerführung in der zentralen Deutschordenskanzlei*. *Archivalische Zeitschrift*. München 1956, t. 52 s. 49 — 61 por. J. Voigt: *Geschichte Preussens v. d. ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft d. Deutschen Ordens*. Królewiec 1827 — 1839, t. 6, s. 535 — 768. Wartość tej publikacji podkreśla np. uwaga K. Górskiego, *Państwo krzyżackie w Prusach*. Gdańsk 1946 s. 124, który stwierdza, że kasa podskarbiego staje się od czasu Winrycha z Kniprody coraz bardziej centralną kasą państwa, a mimo to obrazu całości gospodarki Zakonu nie można odtworzyć.

³⁾ Por. E. Klein: *Entstehung u. Komposition des Marienburger Tresslerbuches*. Progr. Ob. Realschule Offenbach 1905.

Das Grosse Zinsbuch (dalej GZB) w przeciwieństwie do ksiąg lokacyjnych (Handfestenbücher) obrazujących strukturę własnościową państwa przynosi szczegółowe dane o istotnych dochodach państwa. Księga dochodów powstała na drodze przepisywania wykazów dochodów z poszczególnych „Amtów”. Autor stwierdza (s. XVIII), że kanceliści administracji centralnej przy odpisywaniu ujmowali przedłożone im dane bez jakichkolwiek zmian, zachowując ich właściwości stylistyczne i rzeczowe, zachowując nawet błędy rachunkowe. Stąd dla czytelników bardzo pożyteczne jest szczegółowe zestawienie list dochodów i ksiąg gospodarczych administracji zakonnej znajdujących się w Staatl. Archivlager Göttingen (s. XVIII — XXI). Tym sposobem można uzmysłwić sobie naturalne powiązanie GZB z całością akt gospodarczych państwa, tak charakterystycznych dla archiwum krzyżackiego⁴⁾. Specjalnego omówienia (na łamach fachowego czasopisma) wymagają metody edytorskie wydawcy. W tym miejscu zatrzymać się wypada tylko nad podziałem wewnętrznym GZB oraz jej wartością źródłową.

Część pierwsza obejmuje wykaz zdawczo-odbiorczy podskarbiego Zakonu z r. 1414, krótkie notatki rachunkowe wielkiego szafarza z r. 1418. Dalej rozliczenia sumaryczne mennicy toruńskiej z wielkim mistrzem Zakonu (z r. 1414 — 1418), wreszcie niektóre zestawienia finansowe malborskiego wielkiego szafarza. Ta część GZB zestawiona rocznie wyraźnie nosi charakter podręcznego ogólnego zestawienia finansowego dla podskarbiego zakonnego, przygotowana w celu zorientowania się o stanie finansowym państwa krzyżackiego. Wyraźnie zresztą o finansowym charakterze GZB świadczy końcowe rozliczenie mennicy toruńskiej z r. 1420. Podobny obraz przynoszą listy dochodów poszczególnych komturstw. Niektóre zestawienia dochodów posiadają pełną inwentaryzację broni i zapasów żywności w poszczególnych zamkach. Czas powstania tych zestawień dochodów wydawca datuje na lata 1414 — 1422 (s. XXXI).

Część druga GZB posiada odmienny charakter. Jest ona bardziej zwarta, jednolita i ujmuje stan komturstw w latach 1437 — 1438. Ilustruje ona reformy administracyjne wielkiego mistrza Pawła von Rusdorfa. Szczegółowe wizytacje komturstw (wynikiem czego jest właśnie ta druga część GZB) miały nie tylko skontrolować działalność lokalnej administracji państwa krzyżackiego. Chodziło również o ujęcie „statystyczne” całego państwa. Stąd skryba, spisujący GZB (II część), rejestrował zasiedlone i puste łany, strukturę własnościową gospodarstw soleckich, duchownych i chłopów czynszowych, wysokości i rodzaje dochodów, sytuację prawną i normy produkcyjne majątków krzyżackich („państwowych”), obsadę ludzką i zaopatrzenie poszczególnych domów. W sumie źródło to pozwala na zapoznanie się ze strukturą własnościową i prawną państwa zakonnego. W połączeniu z dotychczas wydanymi księgami gospodarczymi Zakonu tworzy pełny zasób źródłowy do poznania funkcji państwowych u schyłku średniowiecza. Wydawca podkreśla jednak równocześnie pewną ograniczoność źródła, która streszcza się do ujęcia prawie tylko obszaru państwa krzyżackiego, nie dając żadnych danych do części państwa, będących w zarządzie biskupstw i klasztorów. Przede wszystkim brak wiadomości o Warmii. Podobnie nie ma wiadomości o posiadłościach prywatnych, o sprawach dotyczących poszczególnych folwarków, młynów, karczm. Z drugiej strony wydawnictwo podkreśla niepewność podanych cyfr, z tego powodu chociażby, że w wielu wypadkach podsumowanie nie zgadza się z podanymi liczbami. Jeśli chodzi o teren Prus Wschodnich, to GZB posiada dane dotyczące stanu gospodarczego obwodu elbląskiego (s. 3), brandenburskiego (s. 4 oraz s. 48 — 56), Bałgi (s. 5 oraz 37 — 48), dzierzgońskiego (s. 7 i 30 — 37), ostródzkiego (s. 11 oraz

⁴⁾ K. Forstreuter: Das preussische Staatsarchiv in Königsberg, Göttingen. 1955 s. 11 — 33.

75 — 85), malborskiego (s. 12), królewieckiego (s. 17), bratiańskiego (s. 24 i s. 86), szczególnie obszerne dane obwodu ryńskiego (25 — 30) oraz obszaru marszałka Zakonu (s. 56 — 62), gierdawskiego (s. 64 — 66) i kętrzyńskiego (s. 69 — 75).

Wydawca zakończył swą pracę bardzo dokładnym indeksem miejscowości, osób oraz rzeczowym. W sumie wydawnictwo to jest pierwszorzędym źródłem do badań regionalnych.

Tadeusz Grygier

JAHRBUCH DER ALBERTUS — UNIVERSITÄT ZU KÖNIGSBERG (PR.)
Göttinger Arbeits-Kreis. Kitzingen — Würzburg 1958, t. VIII, s. 565.

Rocznik królewiecki, wydawany od 8 lat przez Göttinger Arbeits-Kreis, jest dobrym sejsmografem stosunków polityczno-kulturalnych w Niemczech Zachodnich. Tom VIII tego wydawnictwa w całości jest negatywną oceną politycznych problemów, zachodzących w ciągu ostatnich dwu lat w Niemieckiej Republice Federalnej¹⁾. Uwypukła on jaskrawo „prusacki” program działania ośrodka getyndzkiego. J. Braun w sprawozdaniu z działalności G. A. K. za r. 1956/57 (Der Göttinger Arbeitskreis — Tätigkeitsbericht 1956/57) podkreśla z całym naciskiem, że w okresie sprawozdawczym skoncentrowano się na następujących problemach:

a) starano się uprzytomnić społeczeństwu Niemiec Zachodnich niemożność odrębnego traktowania Prus i Niemiec, z uporem powtarzając tezę Götz v. Selle, iż „Niemcy przekształcili się w Prusaków, jak następnie Prusacy stali się Niemcami”²⁾;

b) przeprowadzono ocenę strony prawnej wysiedleń (s. 406): chodzi tu o „rozdzielenie odpowiedzialności za zbrodnie, o formę odszkodowania”, co wg G. A. K. „nie może być rozwiązane jedynie przez oddanie terytorium wschodnio-niemieckiego”³⁾;

c) walczono z pewnymi objawami tzw. „legalizmu powojennego” („Nachkriegslegalismus”): na terenie NRF coraz więcej słychać głosów żądających zrezygnowania z ziem wschodnich, gdyż „wysuwa się poglądy, iż dążności rewizjonistyczne utrudniają zjednoczenie Niemiec”; G. A. K. zdecydowanie przeciwstawia się tym poglądom będąc zdania, iż „my tego przed zawarciem pokoju nie możemy powiedzieć, bowiem słowo raz wypowiedziane nigdy nie wraca.... my nie możemy przewidzieć, jak to będzie w dniu x...”⁴⁾;

¹⁾ Zewnętrznym wyrazem tych przemian jest powstanie w Lüneburgu Ostdeutsche Akademie, która oficjalnie niejako przejmując zakres pracy Göttinger Arbeitskreis oraz Herder-Institut. Nas interesuje szczególnie placówka tejże Akademii, Forschungsstelle für Gegenwartsfragen Mittel- und Osteuropas, organizowana przez Rudolfa Neumanna, dotychczasowego współpracownika Herder-Institut. Wydaje się, że praca Ostdeutsche Akademie w Lüneburgu, ustosunkowanie się do niej tak Göttinger Arbeitskreis, jak i Herder-Institut, będzie ciekawą ilustracją zmieniających się poglądów na sprawę polską w NRF.

²⁾ Programowym dziełem uzasadniającym takie stanowisko wg zdania G. A. K. jest Uniwersytet Królewiecki. Stąd wznowiono pracę G. v. Selle o historii tegoż Uniwersytetu (Geschichte der Albertus Universität zu Königsberg in Preussen wyd. I Królewiec 1944 oraz wyd. II Göttingen z r. 1957). Praca G. v. Selle ma pokazać wkład kultury wschodnio-niemieckiej do kultury ogólnoniemieckiej. (Por. uwagi T. Grygiera w artykule pt. „Janusowe oblicze zachodnio-niemieckiego rewizjonizmu. Warmia i Mazury nr 4 za r. 1958).

³⁾ Tezą zasadniczą jest, że Niemiecka Republika Federalna ma obowiązek z jednej strony ponosić konsekwencję prawną za działalność państwa pruskiego — obecnie nie istniejącego; ale z drugiej strony również musi podjąć starania o utrzymanie pozytywnych stron „Preussen”. Chodzi tu o tzw. rehabilitację państwa pruskiego.

⁴⁾ Chodzi tu o projekty z r. 1956 kondominium polsko-niemieckiego na ziemiach zachodnich, o zrezygnowanie przez NRF z tych ziem; tezę o powrocie przesiedleńców na dawne ziemie i nadania im obywatelstwa polskiego z r. 1957